

I. М. Хоржевськадоцент кафедри психології
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСНОВ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті аналізуються та виносяться на розгляд проблеми психологічного змісту поняття професійної культури фахівця. Розкриваються основні компоненти концептуальної моделі дослідження психологічних основ професійної культури фахівців правоохоронної галузі.

Ключові слова: психологічні основи професійної культури, концептуальна модель, когнітивний, комунікативний, емоційно-вольовий, поведінково-діяльнісний, особистісно-характерологічний компоненти.

Постановка проблеми. Формування психологічних основ професійної культури фахівців правоохоронної діяльності, курсантів та слухачів вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України як складова професійної підготовки працівників є однією з актуальних проблем у сучасній психологічній та правовій науках. Це пов'язано зі здійснюваною реформою правоохоронної галузі, сучасної вищої освіти, яка передбачає переорієнтацію освітнього процесу на розвиток особистісно-професійних, моральних якостей фахівців.

На жаль, узагальнення чисельних досліджень засвідчує, що психологічні основи професійної культури фахівців правоохоронної діяльності переважно аналізувалися з точки зору її актуальності та декларативних вимог, які в реальному житті не могли бути реалізованими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні проблеми професійної культури спеціаліста досліджують фахівці різних галузей: психологи, педагоги, філософи, соціологи, культурологи та представники інших суміжних наук. Проблемам формування й розвитку професійної культури фахівців різного профілю у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі приділяється багато уваги. Основи формування професійної культури фахівців різного профілю розроблені І.Ф. Ісаєвим, А.І. Міщенко, Н.В. Молотковою, В.А. Сластьоніним та ін. Увага науковців зосереджується на різних аспектах формування професійної культури вчителів, психологів, юристів, соціальних працівників та ін. Найбільш дослідженою є, на наш погляд, сфера формування професійної культури вчителів різних спеціальностей.

Значний науково-практичний інтерес становлять дослідження правоохоронної діяльності, у яких розкриваються професійно значущі якості працівника міліції (В.Г. Андрюсюк, В.С. Делікатний, О.В. Молоканова, Г.О. Юхновець тощо), психологічна готовність особистості до правоохоронної

діяльності у внутрішніх військах (І.В. Платонов, М.І. Томчук), професійні деформації та психічні стани працівників міліції (В.О. Лефтеров, В.С. Медведєв, О.В. Тимченко та ін.), проблеми міжособистісного спілкування оперативних працівників правоохоронних органів (В.П. Барковський, Є.М. Потапчук та ін.), шляхи удосконалення кадрової та управлінської роботи з офіцерами (Д.В. Іщенко, Л.М. Карамушка, М.В. Корнієнко, О.Д. Сафін, А.В. Філіппов) тощо. Проте залишились поза увагою психологічні аспекти змісту, сутності й детермінантів ефективності правоохоронної діяльності, професіоналізму, структури професійно значущих якостей правоохоронців та методів їх психодіагностики, розроблення програми підвищення готовності особистості до виконання своїх безпосередніх обов'язків.

Мета статті – побудувати та описати власну концептуальну модель психологічних основ професійної культури фахівців правоохоронної галузі.

Виклад основного матеріалу. Під час побудови власної концептуальної моделі дослідження психологічних основ професійної культури фахівців правоохоронної галузі, ми спиралися на такі принципи: системності, цілісності, діяльності, наступності, компетентності, індивідуальної спрямованості. Крім того, ми врахували найбільш поширені загальні психологічні теорії, які торкаються діяльності й спілкування [1; 4; 5; 7].

Будуючи власну теорію, ми також передбачали, що її використання дозволить не тільки оптимально досліджувати психологічні основи професійної культури, а й пояснювати отримані результати.

В остаточному варіанті побудовану концептуальну модель можна представити як системну взаємодію певних компонентів, що дозволяють як цілісно, так і фрагментально описувати загальні уявлення про психологічні основи професійної культури фахівця. У процесі наукового пошуку ми досліджуємо специфічні ознаки психологічної

культури фахівця правоохоронної діяльності на основі узагальнення різних даних.

Виходячи з вищенаведеного, варто зазначити, що різні функції, які виконують спеціалісти правоохоронної діяльності, вимагають від фахівців достатньо високої психологічної культури у своїй професійній діяльності. Насамперед до таких особливостей культури належать необхідні професійні знання, вміння й навички, загальна комунікативна культура, висока психічна саморегуляція, емоційна стійкість, сформованість навичок ведення та оформлення документації.

Враховуючи специфіку правоохоронної діяльності, ми зосередили увагу на трьох спеціальностях: дільничний інспектор поліції, слідчий, оперуповноважений карного розшуку. Для того, щоб зрозуміти специфіку психологічного змісту професійної культури, ми проаналізували кожну з них. У попередньому розділі нами започатковано аналіз тих особливостей, які більшою мірою притаманні кожному з вищенаведених видів діяльності. Психологічні основи професійної культури дозволяють зрозуміти сформованість креативних особливостей, пов'язаних з адаптацією, можливістю перевтілюватися, чітким урахуванням певних цінностей. Креативна функція в роботі поліцейського пов'язана з розвитком прогностичного мислення, вмінням будувати версії, гіпотези. Виражений рівень культури допомагає правоохоронцю вирішувати протиріччя між жорстким підпорядкуванням і креативністю в повсякденній роботі. У результаті формується особистісна відповідальність за наслідки своїх дій.

Беручи до уваги досягнення науковців, ми виділили психологічні основи культури важливі для забезпечення реалізації правоохоронцями своїх функцій у різних ракурсах:

- культура комунікації, що проявляється в спілкуванні з громадськістю і колегами;
- культура ведення та оформлення фахової документації;
- культура своєчасного реагування й виконання професійних дій;
- культура публічних і профілактичних заходів;
- культура, яка стосується зовнішнього вигляду;
- культура, пов'язана з реалізацією професійної поведінки й дій;
- культура постійної досконалості в професійній діяльності, які умовно можна звести до п'яти основних блоків психологічних якостей, що реалізуються в професійній культурі фахівця правоохоронної діяльності. Кожен критерій характеризується інтегрованими параметрами, які свідчать про сформованість психологічних основ професійної культури правоохоронця. Ці показники виявляються не ізольовано, а в різноманітних поєднаннях і взаємозв'язках.

Отже, концептуальну модель психологічних основ професійної культури фахівців правоохоронної галузі формують такі базові компоненти:

- когнітивний – інтелектуально-професійні якості, характеристики професійних знань, умінь, навичок, професійного досвіду працівника, його кваліфікації, результатів праці тощо;
- комунікативний – здатність проявляти ефективність комунікацій як із колегами, так і з громадськістю;
- емоційно-вольовий – якості, які відповідають за саморегуляцію, емоційну витримку й стійкість;
- поведінково-діяльнісний – якості, які характеризують організованість, відповідальність, ініціативність, дотримання субординації, уміння працювати в команді, ефективність діяльності тощо;
- особистісно-характерологічний – особистісні якості, які розкривають здатність працівника до самооцінки, його чесність, справедливість, принциповість, загальну культуру, культуру мислення, мови.

Зміст кожної групи критеріїв якостей залежить від займаної посади працівника, і кожна з них може мати свою низку критеріїв, які слід встановлювати та оцінювати залежно від спеціалізації, стажу, посади, тощо. Ми розкриємо й проаналізуємо структуру кожного з п'яти базових елементів психологічних основ професійної культури фахівців правоохоронної галузі. Структуру визначаємо як спільність тривалих і міцних взаємозв'язків між численними компонентами явища, предмета, що забезпечує його стійкість і цілісність.

Когнітивний компонент. Ознаками цього компонента є, насамперед, сформованість професійних знань. Базою досліджуваного компонента є загальний інтелектуальний рівень і спеціальні професійні характеристики. До структури входить психологічна надійність сформованих навичок та умінь. Особливостями когнітивного компонента є професійне мислення, пам'ять, спрямованість уваги, уяви, сприймання; здатність адаптуватися до нових умов; розвиненість уміння долати перешкоди; наявність дій та операцій, необхідних для успішного здійснення професійної діяльності. Наявність цього сформованого компонента забезпечує відхід від сталих стереотипів правоохоронної діяльності й оволодіння новими способами професійної самореалізації. Він характеризується такими критеріями: наявністю актуальних інтегрованих знань, здатністю до їхнього постійного вдосконалювання, творчою активністю, гнучкістю й критичністю мислення, здатністю до аналізу професійної ситуації й рефлексії. Також містить широку ерудицію в науково-предметних галузях, позитивну спрямованість на професію.

Когнітивний компонент характеризує пізнавальні здібності фахівців - здатність до сприйняття

навчального матеріалу та наявність уже сформованих знань. Інтелектуальні якості розвиваються в процесі реалізації творчої активності. Згідно з поглядами Д.Б. Богоявленської, інтелектуальна активність – властивість цілісної особистості, що відображає процес взаємодії пізнавальних і мотиваційних факторів у їхній єдності. Розвиток когнітивної сфери передбачає підвищення рівня розвитку розумових дій, формування прийомів оброблення та фіксації необхідної інформації, розвиток гнучкості, мобільності, усвідомленості мислення, уміння бачити проблеми й протиріччя, знаходити способи вирішення завдань [2, с. 15].

Комунікативний компонент. Він формує, насамперед, уміння передавати й адекватно сприймати інформацію, уміння спілкуватися, налагоджувати контактну функцію під час взаємодії з іншими. Головними критеріями є володіння вербальними та невербальними засобами спілкування, здатність до кооперації, комунікація як засіб інтеріоризації. Показниками наявності сформованого компоненту є тактовність, ввічливість, доброзичливість, порядність, щирість, чесність, активне слухання, уміння керувати комунікативним процесом, уміння встановлювати контакт, відкритість до спілкування, рефлексія.

Розглядаючи цей компонент, можна також спиратися на запропоновану структуру комунікативної компетентності Ю.В. Мрякіною. Структура комунікативної компетентності спеціаліста складається з чотирьох груп здібностей. До першої групи належать такі індивідуально-психологічні характеристики: компетентність як вроджена здібність встановлювати та підтримувати емоційний контакт зі співрозмовниками; здатність розуміти внутрішній світ співрозмовника, його психічний стан, мотиви поведінки тощо; наполегливість як прояв власної стратегії комунікативної поведінки з метою досягнення запланованого результату комунікативної діяльності; самостійність як незалежний прояв та дотримання власної моделі суджень та поведінки; винахідливість як ступінь пошуку та прийняття оптимальних рішень щодо вирішення комунікативного завдання; інтуїція як здібність передбачати подальший розвиток і наслідки обраної стратегії комунікативної поведінки; нервово-психічна стійкість як сценічний тип реагування в певних психогенних ситуаціях. Друга група здібностей визначає ступінь психологічної грамотності та умінь поведінки спеціалістів у різноманітних комунікативних ситуаціях, а саме: емпатійність; здібність до вирішення конфліктних ситуацій; здібність до співробітництва, досягнення компромісу; прогностичні здібності; самоконтроль над емоціями та настроєм. До третього компонента комунікативної компетентності належить поведінка, а четверту групу представлено вербальним та невербальним спілкуванням [6, с. 34-36].

Е.В. Руденський розглядає комунікативну культуру як характеристику можливостей людини, які визначають якість спілкування. Комунікативна культура особистості, як система її якостей, містить такі компоненти:

1) творче мислення (нестандартність, гнучкість мислення, в результаті чого спілкування постає як вид соціальної творчості);

2) культуру мовної дії (грамотність побудови фраз, простота і ясність викладу думок, образна виразність і чітка аргументація, адекватний ситуації спілкування тон, динаміка звучання голосу, темп, інтонація й дикція);

3) культуру самонастроювання на спілкування й психоемоційної регуляції свого стану;

4) культуру рухів і пластики рухів (самоврядування психофізичною напругою й розслабленням, діяльнісна самоактивація тощо);

5) культуру сприйняття комунікативних дій партнера за спілкуванням;

6) культуру емоцій (як вираження емоційно-оціночних суджень у спілкуванні) та ін.

Основу формування комунікативної культури особистості становить досвід людського спілкування. [8, с. 34-36].

Емоційно-вольовий компонент. Він містить сформованість вольових та емоційних процесів, що забезпечує емоційну сприйнятливості, цілеспрямованість, самовладання, наполегливість, самостійність, самокритичність, самоконтроль і результативність діяльності правоохоронця; здатність вільно керувати своєю поведінкою й поведінкою іншого; професійну працездатність, врівноваженість і витримку.

Емоційно-вольова стійкість може розглядатися як один із найважливіших показників психологічної підготовленості співробітників до професійної діяльності. Ми говоримо про здатність зберігати в складних умовах сприятливий для успішної роботи психічний стан.

У сучасних умовах діяльності співробітників органів внутрішніх справ успіх виконуваної ними роботи, ефективність спільної праці співробітників, психологічний клімат у колективі значною мірою залежать від уміння регулювати свою поведінку, стримувати почуття, контролювати настрій, враховуючи вимоги ситуації й навколишніх людей [3, с. 28-29].

Значення волі для здійснення активної професійної діяльності співробітників МВС надзвичайно високе. Для співробітників з розвинутою волею властиві такі риси характеру: цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність.

Воля визначає багато позитивних якостей співробітника, а саме: ретельність, дисциплінованість, рішучість, мужність, сміливість, тощо.

Саме наявність волі як свідомої саморегуляції діяльності та поведінки забезпечує подолання

труднощів, що виникають у професійній діяльності. Без вольового зусилля неможливо довго зберігати розподілення уваги, працювати в тривалому напруженні, що особливо характерно для педагогічної діяльності.

В основу емоційно-вольової культури особистості покладено систему морально-психологічних і педагогічних знань і вмінь, які стають визначальною характеристикою її гармонійного та професійного розвитку. До складу вольової культури належить уміння переключатись у необхідні стани (активні чи пасивні), суть яких полягає в готовності до рішучих дій чи стриманості, спокою чи активності, зібраності чи розгубленості.

Поведінково-діяльнісний компонент представлений мірою ціннісного ставлення до соціуму, своєї професії через поведінку та діяльність. Його формують якості, які характеризують організованість, відповідальність, ініціативність, дотримання субординації, вміння працювати в команді, ефективність діяльності та ін.

Поведінково-діяльнісний компонент професійної компетентності характеризує особистість поліцейського, якому притаманні риси характеру, що відображають ставлення до діяльності (працездатність, добросовісність, працелюбність, наполегливість, витривалість, цілеспрямованість) та ставлення до себе (вимогливість, впевненість, самокритичність); риси, що визначають спрямованість особистості (колективізм, суспільна спрямованість, безкорисливість, скромність, наполегливість), інтелектуальні риси характеру (спостережливість, практична спрямованість розуму, зацікавленість, вміння використовувати знання на практиці), деякі вольові риси характеру (упевненість, дисциплінованість, організованість, ініціативність, самостійність, зібраність, самовладання, самоконтроль, наполегливість, сміливість, активність) та наявність лідерських якостей (сила волі, наполегливість, схильність до розумного ризику, незалежність, критичність та самокритичність).

Цей компонент містить навички та уміння організовувати професійну діяльність; розуміння мети й завдань діяльності правоохоронця; типові професійні завдання, вміння самостійно здобувати нові знання й уміння за фахом; здатність визначати напрями діяльності.

Поведінково-діяльнісний компонент визначається такими критеріями, як інтегрованість професійних знань, потреба в удосконалюванні професійних знань, здатність до творчості, здатність

до аналізу професійної ситуації, до професійної рефлексії, гнучкість і критичність мислення.

Особистісно-характерологічний компонент – особистісні якості, які розкривають такі особливості працівника, як здатність до самооцінки, до співробітництва й взаємодії, толерантність, чесність, справедливість, принциповість, загальну культуру, культуру мислення, мови.

Проявляється в глибокому розумінні універсальних людських цінностей. Цей компонент відображає систему мотивів, спонукальних ідей до самовдосконалення в професійному та особистісному житті загалом. Відзначаючи такі якості, як впевненість в собі, прагнення до успіху в структурі особистості поліцейського, не можна не сказати про раціональність мислення в професійних ситуаціях. Адже досягти високих результатів у професії неможливо без наявності певних рефлексивних здатностей.

Особистісний підхід передбачає основним орієнтиром формування таких особистісних якостей у поліцейських, як гуманістична спрямованість, динамізм, громадська активність, творчі здібності, риси характеру, спрямовані на іншу особистість як цінність.

Первинними в діяльності фахівця правоохоронної галузі є такі гуманістичні цінності: людська гідність, толерантність, соціальна справедливість, гуманізм, соціальна активність, що зафіксовані в Етичному кодексі поліцейських.

Особистісний компонент охоплює, насамперед, емоційні якості фахівця, а саме: гуманність, цілеспрямованість, відповідальність, принциповість, організованість, лідерські якості, що проявляються в здатності встановлювати й підтримувати емоційний контакт із громадськістю й колегами. Характерною є наявність позитивного ставлення до професії, усвідомлення цінності й престижності своєї праці, бажання й прагнення займатися саме цим видом діяльності.

Висновки. Проведений аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що до розуміння побудови моделі психологічних основ професійної культури існують різні підходи. Професійна культура, як частина загальної культури, розглядається не тільки як форма людської діяльності, але і як найважливіший аспект життєдіяльності особистості, як соціальна діяльність, що не зводяться лише до певного комплексу знань, вмінь і навичок. У сучасних глобалізаційних умовах розвитку суспільства надзвичайно актуальною виступає проблема формування професійної культури різних фахівців, зокрема спеціалістів правоохоронних органів.

Література:

1. Асмолов О.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. Москва: Смысл, 2007. 528 с.
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. Москва: «Академия», 2002. 320 с.
3. Бойко С.М. Питання саморегуляції психічних станів у працівників органів внутрішніх справ. Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України. Харків., 2013. С. 11-13.
4. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти т. Т. 6. Москва: Педагогика, 1984. 400 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1975. 304 с.
6. Мрякина Ю.В. Формирование и развитие коммуникативных способностей студентов в процессе дифференцированного обучения. Самара: Ин-т развития личности РАО, 1998. 133 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 720 с
8. Руденский Е.В. Социальная психология: курс лекций. Москва: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1997. 224 с.

Хоржевская И. М. Концептуальная модель психологических основ профессиональной культуры

В статье анализируются проблемы профессиональной культуры личности, психологических основ профессиональной культуры специалиста. Раскрываются основные компоненты концептуальной модели исследования психологических основ профессиональной культуры специалистов правоохранительной области.

Ключевые слова: психологические основы профессиональной культуры, концептуальная модель, когнитивный, коммуникативный, эмоционально-волевой, поведенческо-деятельностный, личностно-характерологический компоненты.

Khorzhevskaya I. M. The conceptual model of the psychological basis of professional culture

The article analyzes the problems of the professional culture of the individual, the psychological foundations of the professional culture of the specialist. The main components of the conceptual model of researching the psychological foundations of professional culture of law enforcement specialists are revealed.

Key words: psychological foundations of professional culture, conceptual model, cognitive, communicative, emotional-volitional, behavioral-activity, personality-characterological components.